

Waar hebben we het over?

Niet alleen in de landelijke dagbladen, maar ook op veel scholen voor basisonderwijs en speciaal onderwijs is er belangstelling voor de rol van waarden en normen in de opvoeding en de samenleving. In de Volkskrant van 25 maart 1995 gaat men uit van de praktische vraag wat je zou doen als de cassière bij Albert Heijn alle boodschappen aanslaat, maar die ene fles huiswijn vergeet.

De antwoorden variëren van: „Dan ga je terug naar de kassa”, tot: „Het ligt er een beetje aan hoe ver ik al op pad ben en hoe duur die fles was” en: „Alleen bij de kleine kruidenier op de hoek zal ik het zeggen.”

Volgens het krantenartikel houdt de burger van vandaag er zo z'n eigen moraal op na. *Gij zult niet stelen*, zoals het achtste gebod in de Bijbel luidt, is voor nog slechts een enkeling een absolute norm. De meeste mensen rommelen, volgens de journalist van de Volkskrant, wat met de moraal. In deze krant gaat het over de gedragscodes, over wat mag en wat niet mag, over wat hoort en wat niet hoort en met name wat dat voor de opvoeding betekent. Het aspect van de opvoeding dat zich daarmee bezighoudt is de morele opvoeding.

Wat willen we?

De eerste vraag die men zich in de opvoeding regelmatig mag stellen is: *Wat willen we als opvoeders thuis en op school bereiken?*

Wilt u vooral bereiken dat de kinderen nu een leuke jeugd hebben, of richt u zich meer op de toekomst en vindt u dat het intellectuele en culturele belangrijk is. Wellicht richt u zich (ook) op kenmerken als: eerlijkheid, oprechtheid, betrouwbaarheid, respect voor anderen, omgaan met gezag, verantwoordelijkheid, betrokkenheid bij de medemens, weerbaar zijn, liefde kunnen geven, gelovig zijn? Bij deze laatste zaken gaat het om waarden en normen. Anno 1995 (en later) is er veel werk voor de ouders op het gebied van de morele opvoeding. Vroeger werden kinderen niet alleen thuis moreel duidelijker opgevoed, maar ook op school, in de kerk, in de buurt en er was meer sociale controle. Nu zijn er wel nieuwe opvoeders zoals de media, vrienden en vriendinnen, maar het zijn meer verborgen opvoeders. Wat ook door velen wordt vastgesteld is een duidelijke normvervaging. Veel mensen doen waar ze zin in hebben; je rijdt harder dan 50 km per uur in de bebouwde kom; *dat doet iedereen toch!*

Kinderen zitten vele uren voor de tv en veel ouders hebben het erg druk met hun banen, zodat er van opvoeding vaak weinig terecht komt.

Vroeger was er een oude, in de religie gewortelde moraal, gericht op respect, dienstbaarheid, naastenliefde, opofferingsgezindheid en gericht op matiging en tegenwoordig is er een nieuwe moraal gericht op: het egocentrische (Het individu staat centraal), genotzucht (Je leeft maar één keer).

Dit betekent trouwens niet dat die oude moraal alleen maar positieve kenmerken had. Denkt u maar aan het kleineren van kinderen, het aanpraten van overbodige schuldgevoelens, etc. In de tweede helft van de negentiger jaren kan men steeds vaker horen en lezen dat de geringe aandacht voor de morele opvoeding van de laatste jaren grote gevaren heeft, zoals gedragsproblemen in het onderwijs, (jeugd)-criminaliteit, vandalisme, etc.

Steeds meer kan men dan ook een roep om hernieuwde aandacht voor de morele opvoeding tegenkomen. We hebben dat aspect van ons menselijk functioneren verwaarloosd.

In het nu volgende worden de bouwstenen voor een morele opvoeding weergegeven. Het gaat dan om:

1. respect
2. fasengerichte opvoeding
3. het voorbeeld
4. expliciteren
5. verantwoordelijkheid

De 5
bouw-
stenen

Bouwstenen voor een morele opvoeding

1. respect

Een centraal begrip in de morele opvoeding is het begrip *respect*. Daarbij gaat het erom dat u kinderen zo begeleidt dat ze zichzelf en anderen waardevol vinden. Dat betekent vooral positieve dingen horen en zeggen over jezelf en anderen, proberen te begrijpen waarom anderen iets doen en niet meteen gedrag van anderen afkeuren.

Daarbij is ook een uitgangspunt: *wat jij niet wilt dat u geschiedt, zo doe dat ook een ander niet*.

Voor de school- en thuissituatie betekent dit dat u zoveel mogelijk probeert te voorkomen dat u een kind dwingt om iets te doen, *omdat ik het zeg*.

Je mag als ouder eisen aan kinderen stellen, maar neem de tijd ervoor om uw eisen en opdrachten te verduidelijken. Geef ook aan dat u de wens van het kind begrijpt, maar dat er redenen zijn waarom het nu anders moet.

2. fasengerichte opvoeding

Per fase
andere
kenmerken

Bij de fasengerichte opvoeding gaat het erom dat men rekening houdt met de fasen in de ontwikkeling.

Onderstaand zijn zes fasen in de ontwikkeling weergegeven.

Die fasen zullen in het kort worden weergegeven en er zal worden aangegeven wat men in die periode het beste kan doen aan de morele ontwikkeling. De nadruk in de beschrijving zal liggen op de perioden:

- groep 1 en 2
- groep 3, 4, 5, 6
- groep 7, 8 en begin voortgezet onderwijs.

fase 1: 0 - 4 jaar

Deze periode kenmerkt zich door egocentrisch denken. Dat wil zeggen dat het kind alleen nog maar vanuit zijn eigen gezichtspunt de wereld kan bekijken. Bij de vraag: *Wat is goed?*, gaat het er vooral om dat het kind zelf zijn zin krijgt. Als een kind zegt: „Dat is niet eerlijk” bedoelt het dat het zelf zijn zin niet kan krijgen.

Je moet dan, volgens het kind, ook goed zijn om je verlangens beloond te krijgen en om geen straf te krijgen.

fase 2: groep 1 en 2

In deze fase ontwikkelt het kind gehoorzaamheid en leert het zich aan te passen.

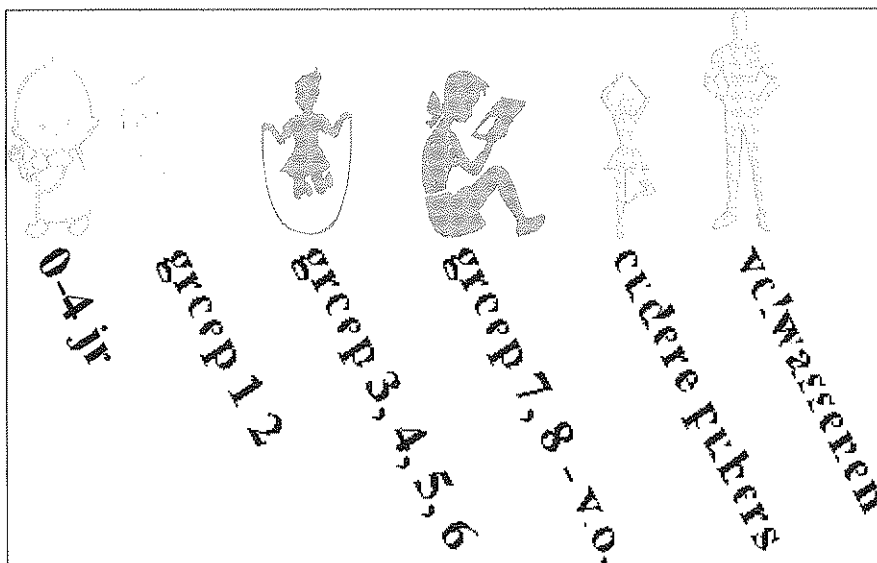
Bij de vraag: *Wat is goed?*, gaat het vooral om het doen wat gezegd wordt. De volwassene is de baas. Je moet goed zijn om moeilijkheden te voorkomen.

Wat betekent dat voor de opvoeding?

Het kind heeft een duidelijke volwassene nodig, iemand die weet wat zij/hij wil. Het kind moet zich leren schikken naar die volwassene.

Soms zal dat betekenen dat u duidelijk aangeeft: je moet nu gehoorzamen. In elk geval is het belangrijk het gewenste gedrag te belonen, dus veel aandacht te besteden als het goed gaat. Probeer de *waaroms* uit te leggen en probeer achter de *waaroms* van het kind te komen. Soms is er sprake van boosheid of jaloezie.

In deze fase wordt er een begin gemaakt met de ontwikkeling van angst voor straf naar moreel inzicht. Probeer het inlevingsvermogen in anderen op

gang te brengen door er vragen over te stellen (Wat zou jij voelen?), maar vooral door het gewoon uit te leggen. Veel kinderen moeten dat gewoon eerst enkele keren horen van iemand. Lees samen met het kind boeken over andere kinderen en bespreek expliciet het goed en kwaad in die verhalen met het kind en leg gevoelens en situaties uit.

Geef in elk geval het goede voorbeeld. U kunt alleen eerlijkheid verlangen als u zelf ook eerlijk bent.

fase 3: groep 3, 4, 5, 6

In deze fase staat centraal: *voor wat, hoort wat*.

Het kind wil goede relaties met anderen, maar begint ook kritiek op volwassenen te uiten. In deze periode komt er meerdere malen een cyclus voor van onafhankelijk willen zijn, aanpassen, losmaken en weer meegaand zijn.

Het kind is vooral gericht op het voor zichzelf opkomen. Het wil graag goed doen voor iedereen die hem/haar ook goed doet.

Het kind wil goed zijn vanuit eigen belang, nl. wat houd ik er aan over?

Voor de opvoeding betekent dit dat u begrip moet hebben voor de onafhankelijkheidsdrang. Begin vaak met: „Ik begrijp wel dat je, maar ik wil nu want”

De kinderen krijgen ook begrip voor het principe van de wederkerigheid; ik deed dit voor jou, dan kun jij voor mij wel.....

Probeer in elk geval te overleggen over zoveel mogelijk dingen. Er worden toch wel dingen achter de rug van de ouders gedaan, maar door over veel dingen te praten, kunt u toch zorgen dat u contact met uw kind houdt.

Probeer in het omgaan met het kind een ontwikkeling te bewerkstelligen van dingen doen om iets terug te doen, naar dingen doen uit liefde voor elkaar.

Praat met uw kind over gevoelens. Zorg er voor dat het kind het gevoel heeft dat het erbij hoort en dat het mee mag denken en mee mag beslissen over wat er in uw huisgezin/samenlevingsverband gebeurt.

fase 4: groep 7 en 8 en begin voortgezet onderwijs

In deze fase is het kind vooral bezig met dat het aardig moet zijn en dat het moet beantwoorden aan de verwachtingen van anderen. Het kind wil goed zijn zodat anderen ook goed over het kind gaan denken en dan kan het kind zichzelf ook goed gaan vinden.

Er is in deze fase een begin van een ontluikend geweten. Het kind wil voldoen aan een zelfbeeld en aan een innerlijke norm en minder aan *omdat het moet van anderen*.

In de vorige fase ging het om; als anderen je goed behandelen, doe je dat ook.

Nu is het meer: wat jij niet wilt dat u geschiedt ..

Ze ontdekken ook dat *oog om oog* weinig zin heeft.

Kenmerkend voor deze periode is de reactie op de koekjesvraag. Daarbij gaat het om: wat moet er gebeuren als drie kinderen een koekje krijgen en de kleinste van de drie laat zijn koekje per ongeluk in het water vallen. Kinderen in de vorige fase zullen zeggen: „Dat is dan pech. Ze hebben alle drie evenveel gekregen.”

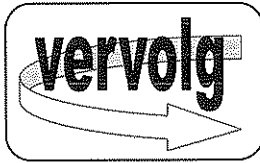
Degenen die wel voorzichtig waren hoeven niets te geven aan degene die niet voorzichtig was.

Kinderen in deze vierde fase zullen aangeven dat het eerlijk zou zijn als de twee grotere kinderen een stukje van hun koekje aan de kleinste zouden geven. Omdat kleine kinderen soms niet weten hoe ze voorzichtig moeten zijn. Het starre gelijkheidsbeginsel uit de tweede fase heeft plaats gemaakt voor een beminlijker rechtvaardigheidsgevoel.

Kinderen in deze vierde fase kunnen al wat milder oordelen.

Ook het elkaar vertrouwen komt op gang. In deze fase kunnen kinderen ook al abstract denken over hun eigen gedrag en denken.

Toch zijn ze nog geen zelfbepalende persoonlijkheid en zijn ze nog erg afhankelijk van wat anderen doen; „Iedereen doet het.”

Voor de opvoeding is een positieve relatie en een hecht gezinsleven belangrijk. Doe een appèl op de coöperatie (meehelpen/meedenken), probeer problemen niet uit de weg te gaan maar naar oplossingen te zoeken en zorg dat u als ouders/verzorgers regelmatig even wat alleen met een kind doet.

Help het kind zichzelf te leren kennen en maak het dus bewust van wie het is.

Vergelijk het kind niet steeds met anderen, maar steun en stimuleer het.

Bespreek ook expliciet waarden als beleefd zijn, vriendelijkheid, oprechtheid, etc.

Stimuleer onafhankelijkheid en wees ook zelf, als ouder, onafhankelijk en zeker.

Stimuleer ook het voor zichzelf opkomen.

De resterende fasen

Na de besproken fasen ontwikkelt de oudere puber verantwoordelijkheden t.o.v. de sociale groep, komt zij/hij daar ook langzaam van los en krijgt zij/hij echt een eigen mening. De bijna-volwassene heeft ook een behoefte aan een ideologie; in welke maatschappij wil ik leven. Bij de volwassene kan er dan sprake zijn van een principieel geweten, of van respect, kan men zich aan afspraken houden en kan men verantwoordelijkheden in samenleving dragen.

3. voorbeeld geven

Het juiste model

Belangrijk is ook dat het kind in zijn omgeving de juiste voorbeelden ziet. Enkele vragen voor opvoeders zijn dan:

- Hoe praat u over anderen? (Is dat roddelen, vooral afkeuren en met weinig respect voor anderen?)
- Wat doet u voor anderen, bent u dienstbaar? Kunt u eisen aan het gedrag van kinderen stellen als u zelf ook weinig voor anderen doet?
- Wat doet u bij problemen? Probeert u problemen uit de weg te gaan of ze juist te bespreken en op te lossen?
- Wat doet u als u blij/bedroefd bent: uit u zich makkelijk?
- Wat vindt u belangrijk in het leven?
- Op een ouderavond in Maastricht kwamen ook vragen aan de orde als: Mogen kinderen met oorlogsspeelgoed spelen?
- Is het goed dat ze naar Goede Tijden, Slechte Tijden kijken?

In de discussie op die ouderavond werd opgemerkt dat uit onderzoek is gebleken dat oorlogsspeelgoed en het zien van akelige dingen op de tv niet duidelijk negatief zijn voor kinderen. Kinderen verschillen m.b.t. hun karakter en veerkracht. Toch willen we aangeven dat niet het wetenschappelijk onderzoek bepaalt wat uw kinderen wel of niet mogen. Dat bepaalt uzelf. Als met onderzoek aangetoond zou kunnen worden dat Goede Tijden, Slechte Tijden niet schadelijk is voor kinderen moet u zich toch afvragen of u een achtjarige een maand in spanning wilt laten zitten of Arnie wel of niet een verkrachter is. U zou kunnen zeggen dat kinderen kindzorgen moeten hebben en volwassenen volwassenzorgen. U zou kunnen zeggen dat u oorlog verderfelijk vindt en dat u er daarom ook moeite mee heeft dat kinderen dat spelen.

Boven de onderzoeksgegevens van wetenschappelijk onderzoek (die elkaar ook nogal eens tegenspreken) staan uw eigen normen en waarden.

- Bent u zelf echt? Laat u zien aan kinderen wie u bent of speelt u altijd spelletjes en rollen en bent u op de vlucht voor uzelf?
- Manipuleert u anderen of overmeestert u anderen?

Wat duidelijk is, is dat u als ouders en leerkrachten identificatiefiguren voor kinderen bent en dat betekent dat ze veel van u over kunnen nemen of zich juist tegen u af gaan zetten.

4. expliciteren

Bewust maken

In de omgeving van kinderen zijn ook verkeerde voorbeelden m.b.t. goed en kwaad te zien. Ze zien dingen op de tv en horen op straat/school dingen die geen positieve invloed hebben op hun mentaliteit. Daarnaast is het een gegeven dat goede voorbeelden ook niet werken als je de onderliggende waarden en normen niet kent, als je niet weet hoe het heet wat er gebeurt.

Dat betekent dat u in de opvoeding niet alleen moet werken aan culturele kennis, maar ook aan morele kennis. Kinderen moeten sociaal-emotionele situaties weten te onderkennen en de waaroms leren kennen.

Sommige mensen zeggen wel eens: „Mijn moeder zei altijd”

Daarbij is in elk geval duidelijk dat het gaat om iemand met een duidelijke visie. Wat zullen uw kinderen over u kunnen zeggen?

Probeer situaties uit te leggen en stimuleer kinderen na te laten denken; Wat zou jij voelen/doen in die situaties? of; Hoe zou iemand zich voelen?

Expliciteren is het nadrukkelijk bespreken en aan de orde stellen en niet afwachten of kinderen het zelf wel ontdekken.

Zo gauw u uw kinderen voorleeft vanuit een ideologie of vanuit een godsdienst is het belangrijk aan te geven wat die visie concreet betekent voor de waarden en normen.

Ga op 'heenreis' (term van D. Sölle) naar die uitgangspunten en leg uit hoe u van daaruit leeft.

5. verantwoordelijkheid

Tenslotte is het belangrijk dat u aandacht besteedt aan het begrip verantwoordelijkheid. Daarbij gaat het om zaken als:

- voor je eigen spullen zorgen
- afspraken nakomen
- zelfstandig omgaan met zakgeld
- klusjes doen
- op je zusje passen of er mee spelen en voorlezen
- leren hulp te bieden en iets voor iemand te doen
- klusjes en taken uitvoeren
- aanspreekbaar zijn op je eigen daden en niet steeds de schuld op anderen schuiven.

En de school?

Voor de school is belangrijk:

- 1. Het voorafgaande toe te passen.

Concreet betekent dit twee zaken, nl.: het verder ontwikkelen van het pedagogisch klimaat van de school en het ontwikkelen van een leergang op het gebied van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Scholen merken nogal eens dat het onvoldoende is om alleen te reageren op gedragsproblemen. Er moet een basiswerkplan zijn dat uitgevoerd moet worden. In dat werkplan leren kinderen sociale vaardigheden (contact met iemand beginnen, samenwerken, etc.), sociaal-emotionele begrippen (boos, eenzaam, gespannen, eerlijk, etc.) en komen ook de normen en waarden aan de orde in de vorm van denkfouten die kinderen vaak maken zoals:

- als je iemand niet leuk vindt mag je haar/hem plagen
- als iemand bijv. in de winkel je te weinig geld teruggeeft is dat vooral zijn/haar eigen domheid

Veel scholen maakten met behulp van hulplijsten een kaartenbakaanpak. Dat wil zeggen dat iedere leerkracht in het lokaal een kaartenbak heeft met daarin 40 kaarten, voor iedere week een kaart. Op een kaart staat het motto van de week. Zo komen er 320 aspecten van de sociaal-emotionele ontwikkeling aan de orde.

- 2. Een leerlingvolgsysteem te hanteren voor de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Dat zijn systemen die tot doel hebben de ontwikkeling van kinderen te volgen en op tijd in te grijpen.

- 3. Te zorgen voor een sfeer en omgeving van veiligheid. Kinderen mogen zich op school niet bedreigd voelen en ze mogen anderen niet bedreigen.

- 4. Zelfstandig spelen en werken bij de kinderen te bevorderen.

- 5. Goed na te denken over hoe de prestaties van kinderen begeleid worden.

- 6. De ontwikkeling van het zelfbeeld te begeleiden.

- 7. Kinderen te leren steeds meer verantwoordelijkheden te dragen.